

Dienoraštis, papildantis pasitraukimo iš Lietuvos 1944 metais pasakojimus

The Diary That Supplements the Accounts of Fleeing Lithuania in 1944

GITANA VANAGAITĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas
gtnvanagaite@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6985-4413>

Vytautas Osvaldas Virkau. *Dienoraštis, 1944–1952*, sudarytoja Dalia Kuizinienė. Vilnius: Versus, 2023, 264 p., ISBN 978-9955-829-49-2

Dienoraščio žanrui priskiriami pasakojimai Lietuvoje turi gana ilgą tradiciją, jos pradžia siejama su XVI a. viduriu ir maždaug tuo metu išpopuliarėjusiais kelionių dienoraščiais, dar kitaip vadinamais itinerarijais. Dienoraštinį pasakojimą charakterizuoja dvi ypatybės, paprastai laikomos šį žanrą steigiančiomis: tai faktografinės laiko ir vietų nuorodos ir subjektyvūs autoriaus pasisakymai apie su-tiktus žmones, aplinkybių lemtus įvykius, atveriantys jo supratimus, vertinimus ir išgyvenimus. Šiandienos kultūroje, itin išpopuliarėjus įvairiems išpažinimų ir atsivėrimų pokalbiams, šio žanro knygos beveik neberašomos, nes reikalauja disciplina ir vidiniu poreikiu grįsto įpročio fiksuoti dienos įvykius, o svarbiausia – juos reflektuoti.

Nors paskutiniaisiais metais pasirodė nemažai anksčiau rašytų literatūros klasi-kų ar aktyviai kultūroje dalyvavusiųjų dienoraščių (Eduardo Mieželaičio, Juozo Baltušio, Vinco Mykolaičio-Putino, Vytauto Kubiliaus, Vandos Zaborskaitės ir kt.), kuriuos po jų mirties parengė ir išleido jau kiti asmenys, tačiau kartais pasi-taiko, kad dienoraščių publikavimu rūpinasi ir patys autoriai. Aktyviai kultūros

Received: 2023/11/13. **Accepted:** 2023/11/15.

Copyright © 2023 Gitana Vanagaitė. Published by Institute of Lithuanian Literature and Folklore Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

ir literatūros procesuose dalyvavusių žmonių dienoraščiai yra vertingi kaip jų gyvento laiko dokumentas, kuris, be abejonės, skirtingai nei istorikų parengti veikalai ar dokumentų šaltiniai, atveria išgyventą laiką siauriau ir lokaliau. Vis dėlto kultūros ar literatūros dalyvių dienoraščiai šalia įvairių faktografinių aspektų svarbūs ir dėl subjektyviai paliudyto santykio su gyventu laiku, pasireiškiančio kaip tam tikrų realiųjų refleksija, spontaniškos reakcijos, dažnai ir dėl kitaip ar intymesnėje aplinkoje pamatytų bendražygių. Kartais atsitinka, kad autorius dėl tam tikrų politinių ar asmeninių priežasčių, paminėtų žmonių ar atsitikimų uždraudžia dienoraščių publikacijas, kol po jo mirties praeis tam tikras metų skaičius. Pvz., yra žinoma, kad Antano Venclovos dienoraštis autoriaus valia, išsakyta testamente, turėjo būti išsaugotas ir paskelbtas praėjus 20 metų po jo mirties (Lipskis 1996: 7). Taip pat ir Juozo Baltušio dienoraštis pagal testamentinę autoriaus valią galėjo būti peržiūrėtas praėjus 25 metams po mirties (Šimkus 2019: 5).

Šįkart svarbu, kad lietuvių literatūros dienoraštinę tradiciją papildo Dalios Kuizininės sudarytas ir spaudai parengtas iševio, grafiko ir tapytojo, visuomenės veikėjo Vytauto Osvaldo Virkau (1930–2017) dienoraštis, apimantis artėjančios antrosios sovietų okupacijos lemtą pasitraukimą iš Lietuvos 1944 m. vasarą, gyvenimą pokarinės Vokietijos miestuose iki emigracijos į JAV 1949-aisiais ir pirmuosius gyvenimo metus Čikagoje po to, kai JAV 1948 m. priėmė imigracijos įstatymą, leidusį pabėgėliams, įsikūrusiems Vakarų Europos perkeltųjų asmenų (DP) stovyklose, imigruoti į JAV. Virkau dienoraščio leidimas – Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių iševijos instituto vykdomos lietuvių diasporos archyvų kaupimo, leidybos ir mokslinės refleksijos programos sudedamoji dalis.

1930 m. gimęs Virkau intensyviai, kone kasdien, dienoraštį rašė aštuonerius metus, t. y. 1944–1952 m., tačiau dienoraštis buvo išspausdintas tik 2023 m., taigi praėjus 70 metų po paskutinių įrašų ir 6 metams po jo mirties. Klausimas, kodėl taip užtruko dienoraščio leidyba, nėra keliamas ir svarstomas dienoraštį spaudai parengusios Dalios Kuizininės įvadiniame straipsnyje „Nuo Repšių iki Čikagos: pasitraukimo iš Lietuvos istorija Vytauto Osvaldo Virkau dienoraščiuose“. Tiesa, iš įvadiniame straipsnyje pateikiamos informacijos skaitytojas sužino, kad Virkau dienoraščio rankraštis nėra išlikęs, o publikuota dienoraščio versija jau vėlesniais metais buvo paties autoriaus surinkta kompiuteriu, kai ką iš ranka rašyto teksto ištrinant, kai kur pateikiant trumpus komentarus, – tokiu būdu tarytum autorizuojant anksčiau darytus įrašus viešumai. Todėl skaitant

dienoraštį gana dažnai galima pamatyti laužtinius skliaustus, žyminčius autoriaus atliktą kupiūravimą: „Dienoraščio autorius surinko tekstus kompiuteriu, kai ką kupiūravo, tos vietos pažymėtos laužtiniais skliaustais. Po kurio laiko jis įrašė komentarus ir darė priedašus“ (Kuizininė 2023: 13). Šis greičiausiai „vidinio cenzoriaus“ paskatintas rankraščio peržiūrėjimas kelia tam tikrų klausimų apie tai, ar tik ne pats Virkau, savotiškai cenzūravęs dienoraščio įrašus ir juos pritaikęs viešumai, rankraštį sąmoningai sunaikino.

Kuizininės rašytą įvadinį straipsnį lydi Virkau sesers, taip pat menininkės, ekslibrisų kūrėjos Henrietos Vepštas (Henrietta Vepštas, g. 1933 m.) atsiminimai „Bėgimas iš Lietuvos“, kurie, pasak Kuizininės, ne tik papildė „pasakojimą dokumentinėmis šeimos išvykimo iš Lietuvos ir įsikūrimo svetur detalėmis“, bet ir aktualizuoja „lietuvių įsikūrimo ir gyvenimo svetur istoriją“ (*ibid.*, 9). Vepštas papildymai neįneša kokių nors esmingesnių korekcijų į Virkau dienoraštyje besiveriančią pabėgimo ir gyvenimo svetur istoriją, tiesa, jie ją pateikia daug koncentruočiau ir jau iš Henrietos perspektyvos, todėl skaitytojas gali pažvelgti į tuos pačius įvykius iš Henrietos žiūros taško, nes brolio dienoraštyje sesuo beveik neminima, o ir kiti šeimos nariai šmėsteli tik retkarčiais, jau nekalbant apie jų išgyvenimus ar jauseną. Vis dėlto Virkau sesers Vepštas aktyvi pozicija rūpinantis išleisti brolio dienoraštį yra itin reikšminga, netgi lemtinga. Būtent ji Vytauto Didžiojo universiteto Lietuvių išėivijos institutui atsiuntė „dienoraščio tekstą, dailininko darbų ir eskizų“ (*ibid.*, 14), taip inicijuodama jo leidybą, kurią dar ir parėmė finansiškai. Kuizininė įvadiniam straipsnyje teigia, kad „dienoraščio originale būta ir piešinių, eskizų“, deja, jie, Vepštas teigimu, „nėra išlikę“ (*ibid.*, 13), todėl kartu su rankraščiu Virkau sesuo atsiuntė vėlesnių brolio darbų ir eskizų, kurie ir publikuojami kartu su dienoraščiu, taip tikintis, Kuizininės žodžiais, kad jie paskatins domėtis šio dailininko kūryba.

Kaip jau minėta, publikuojamus Virkau dienoraščius lydi sudarytojos Kuizininės įvadinis žodis ir sesers Vepštas atsiminimai. Gaila, kad juose nesvarstoma apie dienoraščio autoriaus valią dėl jų publikavimo: vis dėlto vien tai, kad dienoraščio rankraščiai buvo perrašyti kompiuteriu, lyg ir leistų spėti, jog autorius greičiausia vylėsi pamatyti juos išleistus. Juolab kad dienoraščiai jau buvo panaudoti Leono Peleckio-Kaktavičiaus biografinėje studijoje *Vytauto Osvaldo Virkau meno vizija*, išleistoje 2015 m. dailininko 85-ojo jubiliejaus proga. Beje, ši biografinė knyga esmingai papildė dienoraščio įrašus pasakojimu apie seną bajorišką Virkau mamos giminę, pačiam Virkau sugrąžintą bajoro titulą.

O svarbiausia gal tai, kad Peleckis-Kaktavičius į Virkau biografijos pasakojimą įtraukė jam Virkau atsiųstą ar atvežtą „įsidėmėtiną rankraštį“ – jo mamos Vandos Sirjatiavičiūtės atsiminimus *Mano šeimos istorija ir vaikystės bei jaunystės dienos*, „kuriuos užrašyti paskatino profesorė Vanda Daugirdaitė-Sruogienė, su kuria, išblokšta iš tėvynės ir atsidūrusia Čikagoje, artimai draugavo“ (Peleckis-Kaktavičius 2015: 71).

Virkau dienoraštinis pasakojimas apie II pasaulinio karo lemtą pasitraukimą iš Lietuvos papildė tokių pasakojimų tradiciją. O kuo daugiau dienoraščių yra fiksuotas šis perversmų laikas, tuo išsamesnį jo vaizdą galima susidaryti. Apie šį sudėtingų sprendimų pareikalavusį okupacijų laiką atsiminimų ir dienoraščių knygoje yra pasakoję nemaža išeivių. Tai ir Jono Meko *Žmogus be vietos*, *Nervuoti dienoraščiai*, Dalios Sruogaitės *Atminties archeologija*, Alfonso Nykos-Niliūno dienoraščiai, neseniai pasirodžiusi Algio Mickūno atsiminimų knyga *Atsiminimų punktyrai*. Todėl natūralu tikėtis, kad įvadinio straipsnio autorė ir dienoraščio sudarytoja būtų aptarusi Virkau dienoraščio vietą bei reikšmę pasitraukimą iš Lietuvos atkuriančios / sukuriančios autobiografinės ir dokumentinės literatūros kontekste. Ar Virkau liudijimas apie pasitraukimą iš Lietuvos, gyvenimą pokarinėje Vokietijoje, įsikūrimą JAV atveria kokių nors naujų faktų, ar tik kartoja jau žinomus? Pvz., iš Virkau dienoraščio įrašų aiškėja, kad jų šeima niekuomet negyveno DP stovyklose, jie visuomet nuomojosi privačius butus, nors tai kartais keldavo tam tikrų nepatogumų ir gaišaties siekiant nuvažiuoti į stovyklų patalpose veikusią mokyklą: „reikės labai anksti keltis“ (101); „visur baisiausia spūstis, daugybė žmonių, tenka praleisti po kelis autobusus“ (102), o 1947 m. vasarą dėl sausros sumažinus Miunchene elektros srovę ir autobusų skaičių, į mokyklą „turim važiuoti aplink per miestą arba eiti pėsti per parką“ (136). Nepaisant to, Virkau gana skeptiškai vertino gyvenimą stovyklose: „Visi mūsiškiai žmonės taip priprato prie lagerio, kad už jokių pinigų į miestą eit gyvent nenorėtų. Keisti jie. Taip visi susigyveno lageryje, kad sunku inteligentą atskirti nuo paprasto žmogaus“ (101). Ar gana dažnai Virkau dienoraščiuose minimi spektaklių, filmų, koncertų, parodų lankymai buvo prieinami ir stovyklose gyvenusiems? Knygos sudarytoja nekelia šių ar panašių klausimų, tik abstrakčiai apibendrina: „Kaip ir nemažai šiuo laikotarpiu rašytų dienoraščių, V. O. Virkau dienoraštis universalizuoja, simbolizuoja kelių dešimčių lietuvių, palikusių tėvynę dėl karo, sovietinio režimo grėsmės, patirtis, antropologine prasme sujungia tai, kas individualu ir bendra. Tai dar vienas sudėtingo pokario laikotarpio

dokumentas, papildantis ir pratęsiantis jau išleistas Lietuvoje ar išeivijoje atsiminimų ir dienoraščių knygas naujomis patirtimis, istorinio ir kultūrinio gyvenimo refleksija“ (Kuiziniene 2023: 13). Apie tai, kaip Virkau dienoraščiai pratęsia minėtas patirtis, kokiais faktais ar išgyvenimais jas papildo, nėra užsimenama. Ir tai gana nemažas šio dienoraščio mokslinės refleksijos trūkumas. Tiesa, ši trūkumą iš dalies kompensuoja kruopščiai parengti, detalūs dienoraštyje minimų vietų, žmonių, knygų, spektaklių, filmų ar kokių nors politinių DP stovyklų realijų komentarai. Rengiant juos buvo orientuojamasi į eilinį skaitytoją, kuriam gyvenimo DP stovyklose ar pokarinės Vokietijos miestuose tikrovė nėra žinoma, kuris taip pat galėtų nežinoti ir gana garsių kultūros pasaulio veikėjų pavardžių.

Įvardiname straipsnyje jo autorė, pristatydamą Virkau biografiją, paaiškina, kad dienoraščio autorius – paauglys, nes pasitraukimo iš Lietuvos metu jam suėjo 14 metų. Taigi išeitų, kad Virkau priklausytų taip vadinamai bežemių kartai, kurių pasaulėjautą paženklino negalimybė išsakyti nei vienoje – nei Lietuvos, nei Amerikos – žemėje, detalai ir tiksliai įvardyta ir aptarta Vytauto Kavolio knygoje *Nužemintųjų generacija*, aiškiai pasakant, kad „natūralieji gyvybės šaltiniai išeivijoje nebesurandami“, todėl „nužemintųjų generacija tik paryškina modernaus, žemės sau ir šaknų niekur nebeturintį žmogaus padėtį“ (Kavolis 1994: 99). Ar esama šios jausenos ženklų Virkau dienoraščiuose, kuriuose vis grįžtama prie gimtųjų Repšių? Gimtieji namai, gimtosios vietos kartais iškyla sapnuose („Neseniai sapnavau Repšius, savo darželį“, 104), kartais gimtųjų vietų vardas suskamba kaip širdies balsu grįsta viltis ten kuo greičiau grįžti („širdis man plaka, tik liepia vien sakyti: mes grįšim juk tėvynėn“, 114–115), o kartais grįžta į atmintį mintimis apie jų kraštovaizdį („Vis pagalvoju apie namus, kaip ten turi būti užaugę medžiai, jei nesudegę ar išlaužyti“, 147). Gal punktyriškas Virkau dienoraščio palyginimas su 2022 m. išleistais tai pačiai bežemių kartai priklausančio Mickūno, trejais metais jaunesnio už Virkau, atsiminimais *Atsiminimų punktyrai* būtų leidęs bent iš dalies atsakyti į šiuos klausimus.

Nors dienoraštis ir atsiminimai priklauso autobiografinio pobūdžio žanrams, tačiau jie turi ir nemažai skirtumų, susijusių su laiko lemtu santykiu su aplinka ir žmonėmis. Ar dienoraščiu būdingas kasdienis įvykių ir išgyvenimų fiksavimas Virkau dienoraštyje skiriasi nuo atsiminimus ženklinančio retrospektyvaus atsigręžimo į praeitį iš dabarties, t. y. rašymo laiko? Ar distancija su praeitimi, pasakojamos gyvenimo istorijos baigties žinojimas įveda tam tikrų korekcijų į atkuriamą / sukuriamą jo vaizdinį? Tai tik keli klausimai, kurie kyla skaitant

Virkau dienoraščius lydinti įvadinė žodį. O jei žvelgtume į Virkau dienoraštį visos pasitraukimą iš Lietuvos svarstančios dokumentinės ir išmonės literatūros kontekste, tų klausimų galėtų būti ir daugiau: kaip pasitraukimą mato paauglys ir suaugęs žmogus? Kuo skiriasi paauglio ir suaugusio žmogaus interesai jau gyvenant Vokietijoje ir JAV? Ar skiriasi savirealizacijos galimybės skirtingų kartų autobiografinėje literatūroje?

Nors įvadinio straipsnio autorė veikiausiai nekėlė tikslo atskleisti platesnius Virkau dienoraščio istorinius ir kultūrinius kontekstus ir daugiau susitelkė į jo biografijos pristatymą, pats Virkau dienoraštis, kurį sudaro 4 sąsiuviniai, autorius vadinami knygomis, yra įdomus ir vertingas dokumentinis liudijimas, atveriantis plačią pokarinės Vokietijos vietų, kasdienybės, socialinių įpročių ir buities realijų, tokių kaip maisto daaviniai, kartais pasitaikantys uždarbiai, kultūriniai įvykiai, šeimos ir religinės šventės, panoramą. Virkau dienoraštis per jau išnykusio pokario pasaulio vaizdinį, kurio fragmentus jis nuosekliai 8 metus fikso savo dienoraštyje, gerokai išplečia mūsų kultūrinę ir socialinę atmintį naujomis patirtimis ir faktais.

LITERATŪRA

- Kavolis Vytautas 1994. „Nužemintųjų generacija“, in: Vytautas Kavolis, *Žmogus istorijoje*, Vilnius: Vaga.
- Kuizininė Dalia 2023. „Nuo Repšių iki Čikagos: pasitraukimo iš Lietuvos istorija Vytauto Osvaldo Virkau dienoraščiuose“, in: Vytautas Osvaldas Virkau, *Dienoraštis 1944–1952*, Vilnius: Studija „Versus“.
- Lipskis Stasys 1996. „Pratarmė“, in: Antanas Venclova, *Prie Nemuno liepsnoja uogos*, Vilnius: „Knygnešio“ redakcija.
- Mickūnas Algis 2022. *Atsiminimų punktyrai*, Vilnius: Apostrofa.
- Peleckis-Kaktavičius Leonas 2015. *Vytauto Osvaldo Virkau meno vizija*, Šiauliai: Varpai.
- Šimkus Antanas 2019. „Vietoj įvado“, in: Juozas Baltušis, *Vietoj dienoraščio. 1970–1975*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.